

S A Y I 1 6 • 2 0 0 6

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

İBN HALDUN
Özel Sayısı
II

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

fıkıh birikimine uygulamada en seçkin eser olduğu tespiti de (s.161) hayli su götürür bir iddiadır.

Kontekse dair veriler sıralamak, bağlamın kendisini sunmak değildir. Özellikle tarihî bağlama dair verilerle araştırma boğulmuştur. Mesela müellif, İbn Rüşd'ün düşüncelerini açıklamak için "Tarihi Hukuksal Arkaplan" bölümüne Mâlikî mezhebinin Endülüs ve Kuzey Afrika'ya girişinden başlamakta ve bu mezhebin bu bölgede yayılma sebeplerini irdelemektedir. Tarihi arkaplanı bu kadar geriye götürmek İbn Rüşd'ün hukuk düşüncesini anlamamız için gerekli midir? Öte yandan müellifin, kontektualizmin geçmişten gelen metinlerin bazı yönlerini aydınlayabileceği gibi, diğer bazı yönlerini de görmemizi engellediğinin farkında olması gerekirdi. Bu sorunun çalışma boyunca devam ettiği söylenebilir.

Bir fıkıh uzmanı olarak müelliften fıkıh literatürüne daha fazla, hatta merkezî bir yer vermesi beklenirdi. Mesela Muvahiddler öncesi Kuzey Afrika ve Endülüs'te kaleme alınmış eserlerle Muvahhidler döneminde ortaya çıkmış eserlerin dil, şekil ve muhteva açısından *Bidâye* ile mukayesesi yapılabilirdi. Böylece Muvahhidî hareketin bir müstakil fıkıh anlayışına ve -müellifin ifadesiyle- hukuk politikasına mı sahip olduğu, yoksa bunun büyük ölçüde bir söylemden mi ibaret olduğu ortaya çıkabilirdi. Ayrıca müelliften modern ve çoğu Batılı çalışmalardaki tespitleri sıralamak yerine, bunları irdelemesi ve kendisinin bu literatürün tespitlerinden farklı olarak ne sunduğunu sorgulaması beklenirdi. Mesela Yate, Brunschvig ve özellikle Fierro'nun İbn Rüşd'ün fikhî yönüne getirdiği tespit ve yorumlar bu eserden çıkartıldığında geriye ne kaldığını dikkate almak gerekirdi.

Mübariz Camalov

Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi

Murat Sülün

İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005. 527 sayfa.

Dinlerin merkezî konusu olan inanç ve davranış ilişkisi, din araştırmalarında en başat konulardan birisidir. Bu mevzuyu ele alan *Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi* isimli kitap sadece bilgi vermesiyle değil aynı zamanda pratik sorunlara eğilmesi bakımından da önemlidir. Konunun tabiatı,

ilgili kavramların çokluğu ve birbirine zıt fikirlere yorumlanabilecek ayetlerin fazla oluşu bu konu üzerinde hassasiyetle durulmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim yazar ilgili temel sorunları tartışmış, başta Kur'an olmak üzere kaynakları ciddi bir şekilde taramış ve zengin bir malzeme ile meseleyi tahlil etmeye çalışmıştır.

Kitap “Önsöz”, “Giriş”, dört bölüm, “Nihaî Değerlendirme ve Sonuç”, “Bibliyografya” ve “İndeks”ten oluşmaktadır. Yazar “Giriş”te konunun kapsamına ilişkin bazı sorular sormakta, ardından fıkıh, tasavvuf, ahlâk, din eğitimi, din psikolojisi, kelâm ve tefsir disiplinlerinin konuyu ele alış tarzlarını açıklamaktadır. “Birinci Bölüm”de iman, “İkinci Bölüm”de amel kavramının mahiyet ve kapsamını ilgili diğer kavramlarla birlikte incelemiştir. “Üçüncü Bölüm” Hz. Peygamber devrinden başlayarak iman-amel tartışmalarının seyrine odaklanmıştır. İman-amel ilişkisi ise ayrıntılı biçimde “Dördüncü Bölüm”de işlenmiştir. “Nihai Değerlendirme ve Sonuç” bölümünde önce çalışmanın geniş bir özeti sunulmuş, ardından ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

Esasında kitap iki kısımda değerlendirilebilir. İlk iki ve son bölüm, kitabın asıl konusuyla ilgili kısımlardır. “Giriş” ile “Üçüncü Bölüm” ise konuyla doğrudan ilgili olmayıp ana temaya katkı sağlama amaçlı ek bilgi niteliğindedir. İman-amel konusunu kimin tartışması gerektiğini sorgularken (s. 26-28) yazarın da işaret ettiği üzere, her disiplinin bu konuda söyleyeceği şeyler vardır. Bu nedenle “Giriş”teki “İlgili Disiplinler” (s. 19) başlığı altında malum şeyleri zikretmek yerine, inanç ve davranış psikolojisi açısından bir giriş ile konunun nasıl bir teorik düzlemde ele alınacağı açıklansaydı, çalışma daha özgün hâle gelebilirdi. Zira çoğu çalışmada gözlendiği gibi, bu kitabın eksik gözüken yanı, bir teoriye dayanmamasıdır. Yazar “Üçüncü Bölüm”de de bu mevzunun ortaya çıkışı ve arka planını kısaca anlattıktan sonra, ilk dönemde ulemanın iman-amel konusunda şahsî görüşlerini ayetlerle desteklemeye çalıştıklarını; ancak ileri sürülen ayet, hadis ve diğer delillerin onların anladığı gibi olmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Mezheplerin delillerine dair açıklamalardan (s. 233-277) da anlaşılacağı gibi, kabul etmek gerekiyor ki, herhangi bir görüşü savunan kişi, ayetlerden (ve hadislerden) delilini bulabilmektedir. Dolayısıyla ayetlerin onları desteklemediğini ispata çalışmak ve hemen her fırsatta mezheplere göndermelerde bulunmak yerine, yanlış anlamaya veya delillendirmeye neden olan din anlayışı, ayetleri bağlamından koparan yöntemler gibi sebepler üzerinde durmak ve eleştirmek, Kur'an'ı anlama ve yorumlamaya ilişkin daha sağlıklı ve yararlı bir yaklaşımdır. Ayrıca klasik görüşlerin hepsinin doğru ve yanlış olabileceğini, bir ilke olarak kabul

etmek, daha rahat hareket etmeyi sağlayacaktır. Çalışmada elbette bu anlamda yer yer güzel eleştiri ve tespitlere rastlanmaktadır ve bunlar yazarın fikirlerine önyargısız ve özgürce yaklaşabildiğinin kanıtlarıdır. Bunlar okuyucuyu mezhepler karşısında tarafsız davranmadan yapılan eleştirinin daha fazlasını beklemeye itiyor. Örneğin Hâricîlerin tekfir mekanizmasını acımasız bir biçimde kullanmalarının eleştirilmesi yanında, hicrî II. asırda, biçim değişse bile, tekfir mekanizmasının Sünnî kesim tarafından çalıştırılması (namaz kılmayanı ve camiye gelmeyen toplumdaki ayrıldığı gerekçesiyle tekfire kalkışmak, s. 253) da eleştirilmeliydi. Kısaca bu bölüm, biraz daha geliştirilerek iman-amel ilişkisi tartışmalarının Kur'anî eleştirisi olarak son bölüm olmayı ziyadesiyle hak etmektedir.

Asıl konunun işlendiği bölümler hakkında yöntem ve içeriğe ilişkin bazı tespitlerimizi belirtelim. Yazar ilk iki bölümde iman ve ameli “kavram”, “lafız” ve “terim” ayrımı ile üç adımda incelemektedir. Hemen belirtelim ki “lafız” başlığında kelimelerin dil açısından çok ciddi bir tahlili yapılamamıştır. Ayrıca her ne kadar “kavram”ı kelimenin Kur'anî kullanımı, terimi de sonraki literatürdeki kullanımı olarak alıyorsa (s. 188) da kavram-terim ayrımında netlik olmadığı gibi, yaptığı açıklamalarda bu ayrımı haklı çıkaracak bir yaklaşım sergilenmemiştir. “Kavram” ve “Terim” başlıklarıyla gereksiz ayrım gidilerek bir defada ve net bir şekilde anlatılması gereken şey, yer yer tekrarlarla düşülerek açıklanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu kararsızlığın en önemli nedeni, “kavram” ve “terim” kelimelerinin dilimizde çok net bir biçimde kullanılmamasıdır. Ayrıntıya baktığımızda mesela, “İman/Amel Kavramı” başlığında tamamen Kur'an ayetlerine bağlı olarak iman ya da amel olgusu tartışılmıştır. Yani kavramlardan ziyade iman ve amel eylemi çeşitli yönleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Kanaatimizce dil tahlillerini İslâm düşüncesindeki “lügavî” (lafız) ve “ıstılâhî” (kavram) ayrımını benimseyerek yapmak en iyi yoldur. Buna göre, “İman/Amel Kavramı” başlığı altında önce lafız (lûgat) anlamı, ardından kavramın Kur'an'da kullanılışı ve nihayet kendi tanımı veya başka tanımlar açıklanabilirdi. Üstelik iman/amelin alt birimleri olarak sunulan kelimelerin bazıları ya kavram değil veya Kur'an'da kavram olarak değil, fiil formunda geçmektedir (s. 51, 145, 147).

Kelimelerin ve kavramların sözlük anlamlarını ve tanımlarını verirken belli bir metot takip edilmemesi dil açısından ciddi bir eksiklik. Kur'an'la ilgili veya başka bilimsel çalışmalarda öncelikle klasik lügatlere müracaat edilir ki, kelimenin dildeki anlamı iyi anlaşılabilir. Yazar temel kelime ve terminoloji sözlüklerini kullanmakla birlikte, bazen onların yerine, ele aldığı kelimenin

anlamı için uygun bulduğu bir kaynağı referans vermiş, bazen de kelimenin anlamını doğrudan Kur'an ayetleriyle izaha çalışmıştır. İman kavramını ele alırken gördüğü gibi, bazen klasik lügatlere hiç müracaat etmemiş, bazen de tercüme ve hatta en son müracaat edilecek sözlüklerle yetinmiş, bazen de kelimenin asıl anlamını belirlemek için sadece Câhiliye dönemi şiiirinden yararlanmıştır. Benzer şekilde iman lafzının aslı olan “emn” kökünün etimolojisini incelediği kısımda (s. 66 vd.) bu kökün etimolojisi ile ilgili hiçbir bilgi vermemiş; aksine kelimenin Kur'an'da kullanıldığı formları (isim, fiil) sıralamış, buradaki kullanımlarda dinî ve lügavî anlam ayrımı yapmamıştır. Dil ve lügat kitaplarına dayanarak yeterli açıklamalar ortaya koymadığı için, bazen yersiz bir şekilde mezhep tarafgirliğini çağrıştıran açıklamalara ve polemiklere girmiştir. Mesela “iman/âmene” fiilinin anlamına ilişkin açıklamalarında Mu'tezile ile Sünnî görüşler arasında tercihte zorlanması (s. 4, 40, 65, 72, 74-76, 81, 88-90, 132), ulemanın (özellikle kelâmçıların) tanımlarını esas alarak kendisini sınırlaması ve Kur'an'daki imanı açıklarken kendisini zora sokması (s.74) bunun örnekleri olarak verilebilir.

Dil ile ilgili dikkat çeken yönlerden biri de bazı ayetlere veya lafızlara mu-teber olmayan anlamlar verilmesidir. Mesela: “...musallîn ellezîne hum ‘an salâtihim”: ‘...dindarlık iddiasındaki bu tiplere ki dindarlığın ne demek olduğu...’; ‘el-yakîn’: ‘sarsılmaz inanç’; (s. 52); ‘Müminler de Peygamber’e inzâl edilen her hususa (doğrusu “indirilene” olacaktı İ.Ç.) iman ederler’ (s. 63); “şâvirhum fi'l-emri”: ‘Toplumu ilgilendiren her konuda...’ (s. 192); “zâlîke dînu'l-kayyime”: ‘...dosdoğru (ümmetin) din(i) budur’ (s. 242).

Çelişkili bir çevirisine daha yer vermeden geçemeyeceğiz. O da “takiye/takvâ” kökünün isim ve fiil formuna verdiği şu anlamlardır: “Allah’a karşı ayağı denk almak” (s. 250, 324); “Allah’a karşı dikkatli davranmak/hareket etmek” (s. 291, 412); “Allah’tan ittikâ etmek” (s. 361); “Allah korkusu veya Allah’tan korkmak” (s. 388, 439). Görüldüğü üzere kelimenin ortak bir anlamı üzerine karar kılınamamıştır. Ayetler, bu fiilin birlikte kullanıldığı nesneye (mef’ûl) göre tasnif edilseydi, “fettekullâh” ile “fettekunnâr” arasındaki fark ortaya çıkacak ve takva sırf davranış ifade eden bir kelime olarak alınacaktı. Yazarın “takiye” köküne özgün bir anlam verme girişimi övgüyle karşılanmayı hak etmesine rağmen, tercih ettiği anlamı sonuna kadar götürememiş ve Allah korkusunu “ittekâ”nın dışında, başka kavramların ifade ettiğini söylemesine (s. 287-302) rağmen geleneksel anlamı terk edememiştir.

Benzer bir durum da kavramlar arasındaki ilişkiyi tespitinde görülmektedir. Örneğin “din” kavramı iman-amel ilişkisini belirleyen alt kategorideki kavramlardan birisi sayılmış (s. 368), dahası çok sınırlı bir tanım ve lügat anlamıyla yetinilerek bunlar arasında nasıl bir ilişki olduğu açıklanmamıştır. Halbuki Kur’an’da, “din” ana kavram, iman-amel ise onun alanına dahil ve alt birimi olarak yer alır. Nitekim başka yerlerde (s. 274-75) yazarın kendisi, haklı olarak, durumun böyle olduğunu vurgulamaktadır.

Yukarıda az da olsa işaret ettiğimiz üzere, bu çalışmada en çok dikkatimizi çeken şey, yazarın baştan itibaren mezhebî şartlanmayla kendisini sınırlandırmasıdır. Klasik dönemde ulema, amel ve imanı iki ayrı olgu olarak ele almıştır. Bu anlayışın gerekçeleri olabilir. Bizi ilgilendiren ise yazarın da aynı düzlemde hareket ederek manevra alanını baştan belirlemiş olmasıdır. Bu yüzden olsa gerek, zaman zaman imanın kalbi bir fiil/amel olduğuna ve Kur’an’ın imanı sürekli oluş hâlinde bir iş olarak kabul ettiğine dikkat çekmiş (s. 80, 167-173, 281); ancak bu fikrini sonuna kadar devam ettirmemiştir. Şayet bu fikrini azaların ameli ile bütünlük arz edecek bir teoriye dönüştürebilseydi, kısır döngüden kurtulmuş olabilirdi. Bunlara ilave olarak yine geleneksel tartışmaları aşmak suretiyle iman-amel ilişkisi ayetler/ayet grubu hâlinde ve destekleyici mahiyette de Rıdvan biatı, Tevbe suresi, Asr suresi gibi örnek olaylar üzerinden incelenseydi konu soyutluktan kurtulurdu.

Hemen ifade edelim ki, mezheplerin görüşleri elbette incelenmeli, tahlil edilmeli veya eleştirilmelidir. Ancak hem zaman hem de mahiyet itibarıyla onların da ötesinde bir kaynak (Kur’an) üzerinde araştırma yapılıyorsa, araştırmacı kendisini sınırlayıcı olarak onun metni veya açık anlamlarını almalıdır. Daha da önemlisi Kur’an’ı anlamak için nüzulden en az bir yüzyıl sonraki bir olgu ile vahyin dilini ve mantığını çözmeye çalışmamalıdır. Vahiy dönemindeki olgudan vahye gidilmesini anlayabiliriz; ama “uzak olgular”la onun çözülebileceğini zannetmiyoruz. İman ve amelin birbirini ispat ve tekid sadedinde imanın artıp eksilmesi ve iman-fisk ilişkisi incelenirken (s. 404-36) yapıldığı gibi, mezhebî kategorizasyon ve yaklaşım tarzı, Kur’anî öze inmeyi engelleyici olmuştur. Şu hâlde, ister mezhebî olsun ister başka bir kategoriye ait olsun Kur’an’ın nüzülü sonrasında ortaya çıkmış teori ve görüşleri veya olguyu hareket noktası olarak onun konu ve kavramlarını izaha kalkışmak, hem yanlış yerden kalkmak hem de hareket alanını sınırlandırmak demektir. Özellikle siyasal ve ideolojik bir meselede bu kalkış noktası Kur’an’a asla altyapı olamaz. Yöntem tam tersi olmalı: Yani Kur’an’daki anlayış çözüldükten sonra, mezhebî ve ideolojik görüşler bu zaviyeden değer-

lendirilmelidir. Eğer bir kalkış noktası aranıyorsa, nüzul öncesi dinlerin ve kutsal kitapların veya indiği toplumun iman-amel anlayışı değerlendirilebilir. Böylece geriye doğru hareket değil, zamanın akışına göre tarihî seyir izlenebilir.

Yukarıda değinildiği üzere bu kapsamlı çalışmada dil incelemeleri dışında özellikle dördüncü bölümdeki yorum ve tahlillerin daha başarılı olduğunu vurgulamalıyız. Eserde yerinde ve tutarlı eleştiri ve tespitlerin (s. 33, 82-87, 105, 131, 271-76, 187, 190-205, 233, 256, 271-73, 340-41) yanı sıra, inancın zayıflaması ve kökleşmesi (s. 404-436) gibi temel konularda özgün açıklamaların yer aldığına işaretle hakkı teslim etmeliyiz. Nihayet bu çalışmadan bir daha anlaşılıyor ki kimisi küllenmiş, kimisi hâlen mevcut mezhebî, siyasî ve ideolojik tartışmalara bağlı kalmadan ve mümkün olduğunca objektif araştırma, anlama ve yorumlama ilkelerine uyarak Kur'an üzerine çalışma yapıldığında daha rahat hareket edilerek yaratıcı ürünlere ve olumlu sonuçlara ulaşılabilir.

İsmail Çalışkan

Hikmet Yazıları

Filibeli Ahmed Hilmi

Haz. Ahmet Koçak

İstanbul: İnsan Yayınları, 2005. 454 sayfa.

Bir devrin açıklığa kavuşması maksadıyla neşredilen *Hikmet Yazıları*, Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'nin (ö. 1333/1914) haftalık "*Hikmet*" gazetesinde 1910-1912 yılları arasında yayımlanan yazılarından oluşmaktadır. Daha önce "*Hikmet Gazetesi İncelemesi, Tahlilî Fihrist ve Seçilmiş Metinler*" adı altında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan eserin muhtevasını söz konusu yazılar oluşturmakla beraber, gerek Filibeli Ahmed Hilmi'nin hayatı ve eserlerine gerekse o dönemin fikir ortamına ışık tutabilecek bilgi ve belgelere de yer verilmektedir. "Önsöz", "Giriş", dört bölüm, "Sonuç", "Bibliyografya" ve "İndeks"ten meydana gelen eserin "Giriş"inde *Hikmet* gazetesinin yayımlandığı döneme ilişkin genel bir değerlendirme yapılmaktadır. İkinci Meşrutiyet öncesi Osmanlı basını hakkında genel bilgiler verildikten sonra, dönemin fikrî ve siyasî cereyanları; Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük